

विद्यार्थ्यांमधील सामाजिक, भावनिक आणि आध्यात्मिक परिपक्वता यातील सहसंबंधाचा अभ्यास

सुदर्शना दिलीप कुवर, संशोधक विद्यार्थी, KBCNMU, जळगाव.

डॉ. मंदा तापीराम मोरे, संशोधक मार्गदर्शक, KBCNMU, जळगाव.

प्रस्तावना:

परिपक्वतेला आपण प्रगल्भताही म्हणू शकतो ही खूप सखोल संकल्पना आहे, परिपक्वता म्हणजे ती नाही ज्यावेळी आपण मोठमोठ्या गोष्टी बोलतो, तर परिपक्वता म्हणजे आपण छोट्या छोट्या गोष्टी समजून घेतो हे बऱ्याच ठिकाणी वाचलं किंवा ऐकलं म्हणजेच परिपक्वता म्हणजे सखोल विचार करणं समजून घेणं परिपक्वता म्हणजे समज व सारासार विचार करणं, तर्कशुद्ध विचार करणं परिपक्वता म्हणजे आयुष्य जगण्याची कला विचार आणि कृतीमध्ये ताळमेळ (म्हणजे यात दिखावा नसतो, जसे विचार तशी कृती, लोक सांगे ब्रम्हज्ञान आणि स्वतः म्हणजे असं नसतं) यात व्यक्तीचं स्वतःचे विचार, भावना यांवर नियंत्रण असतं, त्यामुळे भावनेच्या भरात निर्णय घेतला, किंवा भावनेच्या भरात काहीतरी बोललं असं नाही होत परिपक्वता म्हणजे केवळ ज्ञान मिळवणं नाही तर त्या ज्ञानाचा योग्य पद्धतीने वापर करता येणं होय. परिपक्वता म्हणजे दुसऱ्याला बदलण्याचा प्रयत्न करण्याऐवजी स्वतःमध्ये बदल करणं परिपक्वता, या दोन प्रकारच्या असतात.

१. शारीरिक परिपक्वता आपल्या पायांवर स्वतःची चालण्याची क्षमता

२. मानसिक परिपक्वता आपल्या समजदारीने जगाला समजण्याची क्षमता.

परिपक्वतेला वय नसतं, किंवा ती कधी येते / यायला हवी असे काही नियम नसतात बऱ्याचदा आपण असं बघतो की खूप कमी वयातील एखादे मूल परिपक्व असेल किंवा एखादा ज्येष्ठ व्यक्ती सुद्धा परिपक्व असेलच असं नाही शेवटी परिपक्वता ही आपण आपल्यात विकसित करण्याची गोष्ट आहे, त्यासाठी याची जाणीव हवी की आपल्या विकासासाठी आपण काही करणं अपेक्षित आहे.

संशोधनाची गरज :

आजचा विद्यार्थी उद्याचा भावी नागरिक आहे. हा नागरिक मानसिक सुदृढ व निरोगी असेल तरच समाजात शांतता टिकून राहील. समाजामध्ये शांतता टिकून राहावी याकरीता समजदार, सर्वांसोबत घेऊन चालणा-या व्यक्तीची गरज आहे. अशा व्यक्ती शिक्षणातून निर्माण व्हाव्यात अशी अपेक्षा. मुलांमधील सामाजिक, भावनिक आणि आध्यात्मिक परिपक्वतेचा शोध घेऊन ती वाढविण्याकरीता प्रस्तुत संशोधन गरजेचे आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा मानवी जीवनावर तीव्र परिणाम होत चालला आहे. विद्यार्थ्यांच्या ठायी माणुसकी, सहकार्य, समता, विश्वबंधुता या मूल्यांचो जोपासना करण्यासाठी भावनिक बुद्धीमत्ता असणे गरजेचे आहे. भावनिक परिपक्वता हा भावनिक बुद्धीमत्तेचाच एक घटक आहे. व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास करणे हे शिक्षणाचे प्रमुख उद्दीष्ट आहे. हे उद्दीष्ट साध्य करण्यासाठी अध्ययन-अध्यापन परिणामकारक होणे तेवढेच गरजेचे आहे. अध्ययन-अध्यापन परिणामकारक होण्यासाठी व्यक्तीची भावनिक परिपक्वता कारणीभूत आहे. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक परिपक्वता किती आहे तसेच भावनिक व आध्यात्मिक परिपक्वतेचा विकास किती झाला आहे, हे पाहण्यासाठी या संशोधनाची गरज आहे. भावनिक परिपक्वतेमुळे माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची वैयक्तिक व शैक्षणिक प्रगती होईल व पर्यायाने राष्ट्रविकास साधता येईल,

यासाठी शालेय स्तरावर विद्यार्थ्यांची बुद्धिमत्ता, भावनिक आणि आध्यात्मिक परिपक्वतेचा अभ्यास करून तो आणखी जास्तीत जास्त वाढविण्यासाठी प्रयत्न करणे, या दृष्टीकोनातून प्रस्तुत संशोधन गरजेचे आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

1. विद्यार्थ्यांचा (विद्यार्थी व विद्यार्थिनी) सामाजिक परिपक्वतेचा शोध घेणे.
2. विद्यार्थ्यांचा (विद्यार्थी व विद्यार्थिनी) भावनिक परिपक्वतेचा अभ्यास करणे.
3. विद्यार्थ्यांचा (विद्यार्थी व विद्यार्थिनी) आध्यात्मिक परिपक्वतेचा अभ्यास करणे.
4. विद्यार्थ्यांमधील सामाजिक परिपक्वता आणि भावनिक परिपक्वता यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.
5. विद्यार्थ्यांमधील आध्यात्मिक परिपक्वता आणि सामाजिक परिपक्वता यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.

संशोधन परिकल्पना :

1. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक परिपक्वतेत फरक आढळत नाही.
2. विद्यार्थ्यांच्या भावनिक परिपक्वतेत फरक आढळत नाही.
3. विद्यार्थ्यांच्या आध्यात्मिक परिपक्वतेत फरक आढळत नाही.
4. विद्यार्थी व विद्यार्थिनींच्या सामाजिक व भावनिक परिपक्वतेत फरक आढळत नाही.
5. विद्यार्थी व विद्यार्थिनींच्या आध्यात्मिक व सामाजिक परिपक्वतेत फरक आढळत नाही.
6. विद्यार्थी व विद्यार्थिनींच्या सामाजिक व भावनिक परिपक्वतेत फरक आढळत नाही.
7. विद्यार्थी व विद्यार्थिनींच्या सामाजिक, भावनिक आणि आध्यात्मिक परिपक्वतेत फरक आढळत नाही.

परीपक्वतेचे पुढीलप्रमाणे प्रकार आहेत :

1) सामाजिक परिपक्वता:

E. Hurlock च्या ह्या व्याख्येनुसार हरलांकने असे सुचविले आहे की कोणतेही सामाजिक संरचनेमध्ये परिपक्वता प्राप्त करणे म्हणजे सामाजिक विकास होय, परिपक्वता प्राप्त करणे याचाच अर्थ समाजमान्य मार्गांनी वर्तणूक करून समाजाचा एकचांगला सदस्य होणे असा होय.

सामाजिक परिपक्वतेचे महत्व :-

समाजाशिवाय व्यक्तीविकास अशक्य आहे. समाजात राहून विकासासाठी समाजाभिमुखता आवश्यक असते. समाजात उत्तम नागरिक म्हणून जगण्यासाठी समाजशीलता आवश्यक असते. माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थी जे शिक्षण घेत असतात, त्यातून उत्तम नागरिक तयार होणे अपेक्षित असते. आजच्या शिक्षणातून समाजशील विद्यार्थी निर्माण होतात का? हा मोठा प्रश्न आहे. याकडे दुर्लक्ष होणे धोकादायक ठरते. माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांमध्ये समाजाशी मिळतेजुळते घेण्याची क्षमता कितपत आहे ? यासाठी मापिका आहेत. परंतु ह्या मापिकांचा फारसा वापर होताना दिसून येत नाही. शहरी व ग्रामीण भागात पाळल्या जाणाऱ्या रूढी, परंपरा यामध्ये भिन्नता असते. ग्रामीण भागातील विद्यार्थी आणि शहरी भागातील विद्यार्थी यांच्या सामाजिक परिस्थितीमध्ये फरक दिसून येतो. परिस्थितीतील विविधता लक्षात घेता विद्यार्थ्यांच्या समाजशीलता विकासात फरक असतो. प्रस्तुत संशोधनात माध्यमिक विद्यार्थ्यांच्या समाजशीलता ह्या गुणाचे मापन करणे महत्वाचे ठरते.

2) भावनिक परिपक्वता:

वय आणि अनुभवानुसार समोरच्या व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाचे निदान करून योग्य शब्दांद्वारे आणि योग्य शारिरभाषेद्वारे देह बोलीतून आपले मत संयमाने व्यक्त करणे म्हणजेच 'भावनिक परिपक्वता' होय.

भावनिक परिपक्वतेचे महत्व : भावनिक स्थैर्य हा व्यक्तिमत्वाचा महत्वपूर्ण घटक आहे. भावनिक अस्थैर्य असलेली व्यक्ती अतिसंवेदनशील असते. माध्यमिक शाळेतील कौमार्यावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक बदलांमुळे भावनिक विकासावरही परिणाम होत असतो. योग्य वयात भावनांची जडणघडण होणे महत्वाचे ठरते. अन्यथा भावनिक अस्थैर्यामुळे विद्यार्थी अतिसंवेदनशील होऊ शकतो. अतिसंवेदनशीलतेचे रूपांतर भावदोषामध्येही होऊ शकते. संशोधनाने ह्या नकारात्मक भावनेचे मापन होते. त्यामुळे व्यक्तिमत्व विकासाचे मापन करताना अतिसंवेदनशीलतेचा आढावा घेणे महत्वपूर्ण ठरते.

2) आध्यात्मिक परिपक्वता:

स्व-ची जाणीव जागृत ठेवून इतरांच्या गुण दोषांचे निर-क्षीर विवेकाने विश्लेषण करून स्वतः स्थिर चित्त राहून स्वतःचे वर्तन नियंत्रित करणे म्हणजे 'आध्यात्मिक परिपक्वता' होय.

आध्यात्मिक परिपक्वतेचे महत्व:

आजच्या परिस्थितीत स्वतःची ओळख स्वतःला असणे गरजेचे ठरते. भारतीय तत्त्वज्ञानातही आध्यात्मिक परिपक्वता ही महत्वाची आहे असे सांगितले आहे. स्वयंपूर्ण, सामर्थ्यवान विद्यार्थी काळाच्या प्रवाहाशी जुळवून घेऊ शकतात. प्रत्येक कार्यासाठी इतरांवर किंवा गटावर अवलंबून राहणे हे परिपक्वता विकासाच्या दृष्टीने मारक आहे. विद्यार्थी स्वयंपूर्ण, स्वयंसिद्ध आध्यात्मिक परिपक्व असणे ही काळाची गरज ठरली आहे. त्यामुळे आध्यात्मिक परिपक्वता ह्या गुणाचाही आढावा घेणे सदर संशोधनात महत्वाचे ठरते. आध्यात्मिक परिपक्वता एखाद्या व्यक्तीची सकारात्मक भावना वाढवू शकते, मानसिक आरोग्याच्या आव्हानांना अर्थ देऊ शकते, लक्षणांची तीव्रता कमी करू शकते आणि सामाजिक वर्तनासाठी एक फ्रेमवर्क प्रदान करू शकते. मानसिक विकार असलेल्या लोकांसाठी आध्यात्मिक गट थेरपीचे अनेक प्रकार प्रभावी असल्याचे दिसून आले आहे. आध्यात्मिक परिपक्वतेबद्दल सगळी शास्त्रे हेच सांगतात जागे व्हा या स्वप्नातून. एकदा का शरीर आणि मन ह्यापासून आपण वेगळे आहोत हे स्पष्ट अनुभवले आणि ही अवस्था कायम टिकली की बस झाले तुमचे काम, आता मृत्यूची भीती पार गेली. कारण तुम्ही बघताय अनुभवताय, काही लागले, जखम झाली की शरीराला होतेय आपल्याला काहीच होत नाहीये, कुणी शिवी दिली मन खटू होतेय स्पष्ट दिसतेय, आणि आपण फक्त बघतोय, साक्षी आहोत. शांती आणि आनंदाचा सागर कमीच होत नाहीये, २४ तास आपण फक्त त्यातच बुंबतोय असेच परिपक्वतेबद्दल म्हणावे लागेल.

संदर्भ सूची:

1. जायसवाल, वी., शुक्ला, एम. के. (2009). ए स्टडी ऑफ इम्पैक्ट ऑफ इमोशनल इन्टेलिजेन्स आन साइन्टिफिक क्रियेटिविटी अमंग सीनियर सेकेण्डरी स्टूडेन्ट । इण्डियन जर्नल ऑफ एजुकेशनल रीसर्च, वोल्यूम-28 (2), पृष्ठ सं0-35-44।6.
2. Subbarayan, K. & Visvanathan, G. (2011). A Study on Emotional Maturity of College Students. Recent Research in Science and Technology 2011, 3(1): 153-155 ISSN: 2076-5061.
3. Sarita, Kavita, Sonam (2016). A comparative study of an emotional maturity of undergraduate & postgraduate students. International Journal of Applied Research; 2(1): 359-361.

4. Sunil Kumar (2014). Emotional Maturity of Adolescent Students in Relation to Their Family Relationship. International Research Journal of Social Sciences. ISSN 2319-3565, Vol. 3(3), 6-8.9.
5. Singh. N & Nagar. D (2019). Relationship between Internet Addiction with Emotional Maturity: A Study on High School Students. International Journal of Indian Psychology, 7(1), 21-32. DIP:18.01.004/20190701, DOI: 10.25215/0701.
6. Kaur Nirmaljit (1982) Study on relationship between emotional maturity and teaching attitude of teacher-trainees.
7. Arya A (1984) A study for emotional maturity and value of superior children in family.
8. Kaur Sarabjit (1984) Effect of intelligence and her emotional maturity on academic achievement of graduate level students.
9. Larsen and Juhasz (1985) reported that positive attitude towards parenting was associated with high level of social emotional maturity and with knowledge of child development.